
9. דיון – הטיול בראייה רב־תנועתית

א. מאפייני הטיול

נפתח את הדיון בסיכום ובניתוח של הממצאים, כפי שמפורטים בפרקים הקודמים ובלוחות הסיכום של כל פרק. מתוך הממצאים עולים שלושה מאפיינים מיוחדים לטיולי תנועות הנוער: המטרות שלשם השגתן עורכים טיולים, הפריסה של הטיולים הרבים על פני לוח השנה והטיולים הייחודיים, המהווים את שיא היצירה של טיולים במסגרת תנועות הנוער.

1. מטרות הטיולים

בבואנו לחקור את נושא הטיולים בתנועות הנוער פתחנו את הראיונות בשאלה: למה אתם מטיילים? רצינו לבדוק מהי מטרת הטיולים בתנועה, האם מטיילים מכוח המסורת ומכוח ההתמדה? האם מטיילים כי הטיול משרת את המטרות החינוכיות של התנועה? האם יש הנחה כי בטיולים טמון כוחן האמיתי של תנועות הנוער?

בבחינה של טיולים מראשית ההתמסדות של תנועות הנוער בישראל, בראשית המאה העשרים, עוצבו הטיולים התנועתיים בהתאם למטרות מגוונות: ספורט ושמירה על גוף בריא, צופיות וחלוציות, גיבוש חברתי, גיבוש המסגרת התנועתית, היכרות עם הארץ וחינוך לאומי-ציוני.

במידה רבה, לאורך השנים לא חל שינוי של ממש במטרות הטיולים של תנועות הנוער. גם כיום קיימת בכל התנועות ההבנה כי הטיול הוא כלי חינוכי מרכזי בהווה התנועתית, ובאמצעותו ניתן להשיג מטרות חינוכיות שונות. הטיול הוא גם האירוע האינטנסיבי ביותר מבחינת השהות המשותפת של חניכי התנועות. כפי שאמר לנו אחד מרכזי המפעלים: "כשבוחנים את זמן השהות של מדריך עם קבוצתו, מגלים שזמן הפעולות לאורך כל השנה לא משתווה לשעות של טיול או למחנה קיץ".

את המטרות המיוחסות לטיולים בתנועות הנוער ניתן לייחס לארבעה מעגלי שייכות:

הפרט – חינוך לאחריות אישית, יוזמה, מנהיגות והעצמה.
 הקבוצה – העצמת המסגרת הקבוצתית.
 התנועה – חיבור למסגרת התנועתית, חינוך לערכי התנועה.
 החברה, המדינה והלאום – חינוך ציוני, לאהבת הארץ ולאזרחות פעילה.

יישומן של המטרות בא לידי ביטוי בפעולות ההכנה לקראת הטיול: טיולי ההכנה, הכנת חוברות ההדרכה והכשרת המדריכים להדרכה בטיול, ובמהלך הטיול עצמו: בהליכה הרגלית, בהדרכת הטיול, בפעילויות השונות, בהתנהגויות, בסמלים ובטקסים.

הפרט

הגשמת מטרות הטיול ברמת הפרט באה לידי ביטוי מעצם היותו של הטיול מסגרת מנותקת ושונה מעולם המבוגרים, מהמשפחה ומבית הספר. מסגרת הטיול, בה לא נמצאים הורים או מורים בתפקיד המבוגר האחראי, מחייבת את המשתתפים בו לקחת אחריות על גופם (שמירה על הגוף, היגיינה, מראה), על הציוד שלהם, על סדר היום שלהם, על הפעולות שהם עושים במשך היום וכן על התנהגותם. הפעילויות בטיול מעודדות את המשתתפים לגלות יוזמה ומנהיגות, כך במהלך הליכה מאומצת, בפעילות

הדלקת מדורה ובישול, בארגון פעילות חברתית, בעזרה לחברים בהתמודדות עם קשיים, בפעולות תחרותיות מול קבוצות וסניפים אחרים ועוד. אורכו של הטיול מאפשר עושר הזדמנויות בהן יכולים המשתתפים להביא את עצמם לידי ביטוי, במגוון מיומנויות ודרכים שאינן חלק מחיי היום יום שלהם.

העצמת הפרט בטיולים מתגברת כאשר מדובר על השכבה הבוגרת. הטיולים והמחנות התנועתיים הם הזדמנות בעבור הבוגרים והמדריכים להתנסות באופן ממשי בלקיחת אחריות, ביוזמה, במנהיגות ובחיוזוק מיומנויות תכנון וארגון. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר מטיולי פסח ועד מחנות הקיץ, בהם נדרשים המדריכים לגלות מעורבות גבוהה בארגון כאשר האחריות על הוצאת הטיול או בניית המחנה מוטלת כולה על שכבת הבוגרים.

הקבוצה

הגשמת המטרות ברמה הקבוצתית באה לידי ביטוי כבר בעצם מבנה הטיול ואופיו. אורך הטיול, השעות הרבות בהן חברי הקבוצה נמצאים יחד וכן אופי הטיול – הדורש התמודדות עם משימות מורכבות ולא מוכרות, יציאה מהשגרה ושימוש במיומנויות חדשות כגון הדלקת מדורה, בישול, בניית אוהל או טיפוס – כל אלה מאפשרים הזדמנויות חינוכיות בהקשר הקבוצתי. הטיול מהווה הזדמנות לחיוזוק הקשרים החברתיים בין חניכי הקבוצה, לפיתוח ערכות הדדית, סולידריות ואחריות חברתית של חברי הקבוצה זה כלפי זה.

ההזדמנויות מתגברות בזכות העובדה שמרבית הטיולים מתקיימים במסגרת חברתית של קבוצת האם מהסניף, גם במקרים בהם מדובר על טיול ברמה האזורית או התנועתית. לשם קידום מטרות ברמה הקבוצתית נדרשים המדריכים, כחלק מהליך התכנון וההכנה לטיול, להגדיר מטרות ספציפיות לקבוצה אותה הם מדריכים ובהמשך לבנות הפעלות המתאימות למטרות אלה. המדריכים נדרשים לחשיבה על הזדמנויות חינוכיות במהלך הטיול, שיאפשרו להם לממש את המטרות שהציבו לקבוצה.

בחלק מהתנועות כוללת ההכשרה בטיולי ההכנה התייחסות להיבט החברתי בטיול, ובמרבית התנועות אף מוקדש לכך פרק בחוברות הטיולים. פרק זה כולל הפעלות חברתיות, הצעות לפעילויות קבוצתיות והצעות לפעילויות שיח. בחלק מהחוברות מצאנו מסר ברור והנחיות מפורשות למדריך בדבר היות הטיול הזדמנות חינוכית לחיזוק הקבוצה וקשרי המדריך עם חניכיו.

התנועה

הגשמת המטרות ברמה התנועתית באה לידי ביטוי בעצם ארגונם של הטיולים במסגרת זו: מחוז, הנהגה, אזור או מסגרת ארצית. כיום טיולים סניפיים ביוזמות מקומיות אינם דבר שבשגרה. תכנון במסגרת תנועתית כשלעצמו, גם אם התבצע משיקולים מנהלתיים או כלכליים, מהווה אפשרות אמיתית לחיבור החניכים למסגרת התנועתית. החיבור בא לידי ביטוי כבר בטיולי ההכנה, המתבצעים בפורומים כלל מחוזיים או ארציים ובהם נוצרים קשרים חדשים בין חברי השכבה הבוגרת או מתחזקים קשרים קיימים. בטיולי ההכנה מתאפשרת גם היכרות עם הדרג המנהל של התנועה ומתבצעת למידה של כללי המסגרת התנועתית, בין אלה כללי התנהגות, כללי בטיחות וציפיות התנועה מהמדריכים כמובילי הטיול.

במהלך הטיול עצמו פוגשים חניכי ומדריכי התנועה את חבריהם מהסניפים האחרים, מבצעים פעילויות משותפות, הולכים יחד ומשתתפים יחד באירועים מרכזיים כגון תחרויות, ערבי תרבות והווי וטקסים. הטיול מהווה מקום מפגש מרכזי לחניכי התנועה, ובו ניטעת בהם ההבנה שהם חלק ממשו גרול. בטיול מתגבשת תחושת השייכות למסגרת התנועתית, המיוצגת על ידי בוגרי התנועה, על ידי המדים, הדגלים, השירים התנועתיים, ההווי התנועתי, התנהגות בעת הטיול וסמלים נוספים. תחום זה מקבל משמעות בעיקר בשכבות הביניים ובשכבות הגבוהות, מתחילת גיל ההתבגרות. על פי דברי רכזי המפעלים בתנועות השונות חניכי שכבות ז' ו'ח' מחפשים את ההפרדה מהסניף המקומי ויצירת ייחודיות לשכבה

הארצית ומעוניינים במפגש חברתי רחב והיכרות עם חברים מרחבי הארץ.

החיבור לערכי התנועה בא לידי ביטוי גם בבחירת נושאי הטיול ואזורי הטיול. מרבית התנועות מעידות כי נושא הטיול מותאם לתכנית החינוכית השנתית וכי הטיול הינו חלק מהרצף החינוכי התנועתי. כך למשל טיול העוסק בערכי היהדות, טיול העוסק בערכי התיישבות, טיול לחיזוק אזורים שנפגעו בעת מלחמה, טיולים בעלי משמעות סמלית תנועתית כגון העלייה לתל חי, מסע למצדה או צעדת הל"ה או טיול שמכוון להיכרות עם אוכלוסיות בפריפריה. ערכי התנועה באים לידי ביטוי גם בתכני ההדרכה של הטיול, בהדרכות על תכנים שאינם קשורים בהכרח לידיעת הארץ אלא מתקשרים לנושא הכללי של הטיול, לתקופה בשנה או להיבטים המבניים של הטיול. אלה יבואו לידי ביטוי בפעילויות הכוללות שיחות ודיונים או בפעילויות המבטאות התנסות של ממש, כגון נטיעות, סימון או שיפור שבילי טיול, בניית רפסודה, התנדבות בקהילה ועוד.

החברה

ברמה הלאומית חברתית אנו למדים כי הטיולים התנועתיים בתנועות הנוער בישראל שימשו מאז הקמתן כאמצעי לחינוך לאהבת הארץ, ליצירת זיקה לעם וללאום ולחיזוק הרגשת השייכות והזכות למקום, לארץ. כיום מטרה זו קיימת בכל תנועות הנוער, בחלקן כמטרה ראשונה ומרכזית ובחלקן לצד מטרות נוספות. יישום מטרה זו בא לידי ביטוי כבר בטיולי ההכנה, אשר במרבית התנועות מודרכים על ידי מדריכי טיולים מוסמכים מטעם משרד החינוך. ההדרכה בטיולי ההכנה מתמקדת רובה בתכני ידיעת הארץ. חוברות ההדרכה המופקות לקראת הטיול כוללות פרק המוקדש לתכני ידיעת הארץ ובמקרים רבים גם הפעלות על תכנים אלו, הצעות לדיונים ושיחות על ערכים העולים מתכנים אלו, שירים וקטעי קריאה המחזקים את הקשר למקום ולארץ.

ידיעת הארץ מקבלת ביטוי גם בהדרכת הטיול. במרבית התנועות נדרשים המדריכים להיכרות עם האזור ומקום הטיול בהיבטים של גיאוגרפיה, חי וצומח, היסטוריה וסיפורי מורשת, החברה הישראלית, צורות התיישבות ומקומות יישוב. בחלק מהטיולים, בהתאם לשכבות הגיל ולאידאולוגיה התנועתית, משלבת ההדרכה גם דיונים בנושאים חברתיים. בנוסף, החלטת התנועות על שילוב עבודות חברתיות קהילתיות ומפגש עם אוכלוסיות בחברה הישראלית במסגרת הטיולים נותנת מענה ממשי למטרה זו.

ניתן לסכם כי כל התנועות רואות בארבעת המעגלים (הפרט, הקבוצה, התנועה והלאום) כמטרות חשובות לטיול, כאשר בכל תנועה בולטות חלק מן המטרות מעל כולן, בהלימה לחזון התנועתי ובהתאם לתקופה בשנת הפעילות. מדברי רכזי המפעלים ומתיאורי הטיולים עולה כי כל המטרות באות לידי מימוש בטיולים, בין אם נלקחו בחשבון בתכנון הטיול ובין אם לאו. זאת מעצם היות הטיול פעילות ייחודית, המתרחשת מחוץ לבית ולמציאות היומיומית המוכרת לחניכים. פעילות זו מהווה כר נרחב להזדמנויות חינוכיות בכל ארבעת המעגלים.

את המטרות המפורטות לעיל ניתן לסווג גם על פי תקופות השנה. מצאנו כי האיזון בין המטרות השונות מושפע ומשתנה לאורך שנת הפעילות. כך טיולי פתיחת השנה מאופיינים ברובם בגיבוש הקבוצה הקטנה, בחיזוק המסגרת הסניפית ובהיכרות עם התנועה; מסעות חנוכה מאופיינים בחיזוק והעצמת הפרט ובחיבור שכבת הבוגרים למסגרת התנועתית; טיולי פסח והמפעלים הייחודיים של התנועות מאופיינים בחיזוק ערכי התנועה, בחינוך לאהבת הארץ ובחינוך לאזרחות פעילה; ומפעלי הקיץ מבטאים בצורה חזקה את כל המטרות.

2. הטיוולים בלוח השנה

במחקר זה גילינו כי מרבית הטיוולים מתפרסים על לוח השנה באופן דומה בין התנועות. הדבר אינו מקרי, ומושפע מלוח החופשות ממערכת החינוך הפורמלית כמו גם מסיבות רעיוניות.

טיולי פתיחת השנה בכל התנועות הם טיוולים קצרי מועד, בני יום או יומיים, המתקיימים קרוב לאזור המגורים, בדרגת קושי קלה. טיוולים אלה מתקיימים בכל התנועות במסגרת סניפית, גם כאשר מספר סניפים מטיילים יחד. הטיוולים מיועדים לכל חניכי התנועה, מכיתה ד' ועד כיתה י"ב, ומוקדשים לחוויית החניכים בטיול. בטיול זה מכירים החניכים את חבריהם לסניף מהשכבות השונות, את המדריכים ואת רכז הסניף. טיוולים אלה מהווים רכיב מרכזי בפעילות פתיחת השנה, ומטרתיהם בין היתר הן גיוס חניכים לפעילות התנועתית, היכרות בין חברי הקבוצה ובין החניכים למדריכים, גיבוש של הקבוצה החדשה, יצירת חוויות משותפות ומוטיבציה להשתתפות בפעילות התנועתית. בחלק מהתנועות משמשים טיוולים אלה למפגש תנועתי בין סניפים, כחלק מהצורך לחיבור למסגרת ולהוויה התנועתית.

חלק מהתנועות מקיימות בפתיחת השנה טיוולים או מפעלים משמעותיים לשכבה הבוגרת, כמו הרפסודיה בתנועת האיחוד החקלאי, מסע בחירות בנוער הלאומי או מפעל יוסי יפה בבני המושבים. מפעלים אלה מאופיינים בחיזוק והעצמת השכבה הבוגרת בתחילת שנת הפעילות וביצירת מוטיבציה לשנת הפעילות.

כחודשיים לאחר טיולי פתיחת השנה מתקיימים בכל תנועות הנוער מסעות חנוכה לשכבה הבוגרת. מסעות חנוכה, מסעות אתגר מדבריים, מתאפשרים הן נוכח החופש הארוך מבתי הספר והן נוכח עונת החורף, המאפשרת טיוולים בחבל הארץ המדברי. הטיוולים כולם מאופיינים בהיותם טיוולים בדרגת קושי גבוהה, שמטרתם העצמה אישית של חברי השכבה הבוגרת וחיזוק המסגרת הקבוצתית שלהם. בתנועות רבות מטיילים על פי שכבות, במתכונת הנהגתית

או תנועתית, דבר המחזק את הקשרים הבין אישיים בשכבה הבוגרת ומחזק את תחושת השייכות התנועתית והזהירות עם התנועה. טיולים אלה נתפסים בקרב התנועות כטיולים משמעותיים, הן בשל החוויות הקיצוניות והאתגרים איתם מתמודדים המשתתפים והן מבחינת חיזוק הקשר והשייכות לתנועה.

טיולים אלה משרתים את המטרות החינוכיות של התנועה גם בהיבטים נוספים ועקיפים, כמו עידוד יוזמה ולקיחת אחריות לקראת החלק השני של שנת הפעילות ולקראת תכנון מחנה הקיץ, לקיחת תפקידים משמעותיים בהמשך הפעילות התנועתית ואף חיזוק שכבות י"א וי"ב לקראת יציאה למסלולי הגשמה.

בין חנוכה לפסח לא מתקיימים טיולים במרבית התנועות. בתנועות הדתיות מתקיימים בסמוך לחג החנוכה טיולי "שבת ארגון" כשיא לחודש ארגון, ובחלק מהתנועות מתקיימים טיולים חד-יומיים או פעילות שטח בסמוך לט"ו בשבט.

חופשת הפסח היא הזדמנות טובה לטיולים בשל החופשה הארוכה מבית הספר, ואכן מתקיימים טיולים או מחנות בכל תנועות הנוער. מרבית הטיולים נחשבים לטיולי אתגר בדרגת קושי בינונית או גבוהה, בהתאם לגיל המטיילים ובהתאם להתקדמות בדרגת הקושי לאורך השנה. בנוסף יש טיולים העוסקים בתוכן משמעותי מערכי התנועה, כך למשל מסע מים לים של השומר הצעיר, טיול ציונות בנוער העובד והלומד וטיול גבולות בצופים.

טיולי פסח משמשים בחלק גדול מהתנועות כטיולים משמעותיים לשכבות הביניים, ז'-ח', כחלק ממענה לצרכי הגיל. בגיל זה מעוניינים החניכים בהיכרות עם חברי השכבה מסניפים אחרים ובגיבוש שכבתי ייחודי רק להם, ולא יחד עם השכבות הנמוכות. טיולים אלה הם בעלי משמעות יתרה בתנועות בהן קורס ההדרכה מתקיים בסיום כיתה ח'. אז משמשים הטיולים כמקום המפגש הראשון של השכבה לבד, ללא השכבות האחרות, וכהזדמנות

ליצירת מוטיבציה להשתתפות בקורס ההדרכה התנועתית. דוגמאות לאלה מהווים טיוול אביב בתנועת המכבי הצעיר וטיוול ח' בתנועת האיחוד החקלאי.

עם החזרה מחופשת פסח לשגרה מתחילה עבודת התכנון וההכנה למחנה הקיץ. בכל התנועות משמשת התקופה שבין פסח לקיץ כתקופה עמוסת פעילות, שמגיעה לשיאה במחנות הקיץ. בתקופה זו מחליטים בתנועות ובסניפים על הנושאים למחנה, מתכננים את המחנה ואת המתקנים המחנאיים, בונים את ההדרכות, התפאורה ושאר ההיבטים במחנה. טיוולי הקיץ ומחנות הקיץ הם למעשה שיא הפעילות התנועתית השנתית והתהליך החינוכי, הן של החניכים עם מדריכי הקבוצות, הן של שכבת ח' או ט' בסיום קורס ההדרכה השנתי והן של השכבות הבוגרות ביציאה לקורסי הדרכה וקורסי הכשרה לתפקידים שונים בתנועה.

מחנות הקיץ וקורסי הקיץ מתקיימים לאורך מספר הימים הגבוה ביותר מכל טיוולי השנה, בתנאי שטח מוחלטים. ימי השהייה מחוץ לבית, ללא נוכחות מבוגרים ובתנאי השטח המאתגרים, הם המאפשרים את שיאו של התהליך החינוכי התנועתי. בעבור השכבה הבוגרת מפעלי הקיץ הם ההזדמנות החינוכית המשמעותית ביותר בשנה. שם הם יכולים לגלות יוזמה, לנהוג באחריות ובמנהיגות, להתנסות בקבלת החלטות, להוביל, לעשות וליישם הלכה למעשה את הערכים והעקרונות להם התחנכו במשך השנה.

בכל מפעלי הקיץ מתקיימים טקסים תנועתיים רבי משתתפים, הכוללים את סמלי התנועה וחיבור להוויה התנועתית. בכך משמשים מפעלי הקיץ כמקום למפגש בין חברי התנועה, חיבור למסגרת ויצירת גאווה תנועתית. בכל תנועות הנוער מתוארים מפעלי הקיץ כמפעלים המשמעותיים ביותר בחוויה התנועתית וניכר כי החוויות ממפעלים אלו נשמרות אצל בוגרי התנועות לשנים רבות.

3. טיולים ייחודיים

במסגרת הראיונות שביצענו במחקר זה שמענו עובדות, תיאורים וסיפורים על הטיולים התנועתיים. בכל הראיונות, באופן גורף, היה רגע אחד משמעותי בו ניצת בעיניהם של רכזי המפעלים ניצוץ מיוחד. היה זה הרגע בו סיפרו על המפעל התנועתי המרכזי, מפעל הדגל של התנועה. בפניהם ובדבריהם ניכר כי מפעל הדגל של התנועה הוא בעל ערך וזיכרון רגשי וחוויתי בעבור כל אחד ואחד מהם. מעבר לכך, מפעל הדגל התנועתי הוא אירוע מרכזי בו באים לידי ביטוי ערכי התנועה, האמונה בדרכה והחיבור הרגשי העמוק לתנועה.

העובדה שמסעות אלה, הייחודיים, הם כה משמעותיים בהווה התנועתית מתייבשת עם אחד מעקרונות היסוד של החינוך הבלתי פורמלי, עקרון ההסמלה. על פי ראובן כהנא, מי שניסח את עקרונות החינוך הבלתי פורמלי (נעורים והקוד הבלתי פורמלי, מוסד ביאליק, 2007), אחת ההגדרות של האדם היא היותו יצור סמלי. כלומר, מניתוח המושגים או הסמלים בהם אנשים משתמשים אפשר להבין את טבעם. בהקשר הבלתי פורמלי, סמלים ופעולות קשורים אלו באלו: סמלים מתורגמים למעשים, או שלמעשים מיוחסת חשיבות סימבולית, ובכך מורחבת משמעות ההתנהגות האנושית. בתנועות הנוער הסמלים הם חלק אינטגרלי ומהותי מההווה התנועתי. סמלים כגון לבוש, דגל, דרגות, שירים והמנון, טקסים ומועדים, הם חלק מדרכי החינוך לערכי התנועה, למבנה התנועה, למסורת התנועתית ולנורמות ההתנהגות המקובלות בה.

המפעלים הייחודיים של התנועות נושאים משמעות סמלית רבה, בעיקר בהקשר למעגל הזהות התנועתי. מפעלים אלה הם אירועים מכוננים בהווה התנועתית, אירועי שיא שההשתתפות בהם הכרחית כדי להרגיש שייכות לתנועה. זהו מקום למפגש בין חניכים ובוגרים מסנפים ומשבטים שונים וליצירת חוויה משותפת כלל תנועתית. ביום זה מתקיים לרוב טקס מרכזי שמטרתו כוללות את חזון

תחושת השייכות של חניכי התנועה להוויה התנועתית, יצירת גאווה תנועתית ויצירת קשר בין הפרטים למסגרת משותפת אחת.

בחלק מהתנועות מתבצע במסגרת מעמד זה טקס המעבר מהשכבה הצעירה לשכבה הבוגרת וקבלת שם לשכבה, אשר ילווה את חבריה לאורך שנותיהם בתנועה. מעמד זה הוא חלק משמעותי מהזהות התנועתית והאישית של החברים בתנועה, והציפייה וההתרגשות לקראתו רבה. בנוסף, מפגש תנועתי זה מאופיין בדרך כלל בסמליות חיצונית רבה, הבאה לידי ביטוי בתלבושת תנועה חגיגית של כל המשתתפים, בנשיאת דגלים, בהכנת שילוט ואביזרים נלווים ובשירי מורל תנועתיים וסניפיים. אל אירוע זה מגיעים גם רבים ממכובדי התנועה: אנשי מפתח, מבוגרים יוצאי התנועה, חברי מפלגות וארגונים מלווים. כך למשל בטקס הסיום של מפעל יוסי יפה בתנועת בני המושבים ובטקס הסיום של מסע גרעין של תנועת עזרא.

מפעלים אלה מסמלים בדרך כלל את ערכי התנועה, ייעודה ומטרותיה. לרוב מתקיים מפעל זה בתאריך בעל משמעות סמלית ערכית. המשמעות הערכית יכולה להיות גלומה באירוע היסטורי, כגון ניצחון המכבים על היוונים כמועד אירועי מרוץ הלפיד בתנועת הנוער המכבי הצעיר, קרב תל חי ונפילתו של יוסף טרומפלדור כמועד לעלייה לתל חי בתנועת בית"ר ובתנועת הנוער העובד והלומד, העלייה לביריה ביום השנה לעלייה המקורית בתנועת בני עקיבא, נפילת הל"ה כמועד מסע הל"ה בתנועת בני עקיבא ויום שחרור ירושלים ב-1967 כמועד שבת ירושלים בתנועת אריאל.

המשמעות הערכית יכולה להיות גלומה גם באזכור דמות משמעותית מההוויה הרעיונית של התנועה. כך למשל המפעל לזכרו של יוסי יפה מתנועת בני המושבים, האזכרה השנתית לזאב ז'בוטינסקי כאב הרוחני של תנועת בית"ר, וצעדות שייח אמין טריף ונבי שועייב בקן הדרוזי של תנועת הנוער העובד. ציון האירוע ההיסטורי או הדמות המרכזית ויצירת זיכרון משמעותי

הנוגע בסיפורים שהם מייצגים הופך מפעלים אלה לבעלי סמליות ומשמעות ערכית גבוהה ובכך משרת את יעדיהן החינוכיים של התנועות.

היוקרה והתדמית של מפעלים אלה קשורה גם לנושא המסורת. מפעלים אלה כולם נהוגים מראשיתה של התנועה או שמתקיימים עשרות שנים, ולכן המסורת סביבם חזקה ומושרשת היטב בהווה התנועתית. המסורת מחזקת את הציפייה וההתרגשות לקראתם, כאשר החניכים הגדלים בתנועה מעוניינים לקחת חלק ולהשתייך למפעלים אלה כשם שקודמיהם עשו: אחים גדולים, מכרים או מדריכים. עניין זה משתקף בדברי אחד מרכזי המפעלים: "החניכים מצפים לדבר הזה והמסורת היא מאוד משמעותית".

בנוסף, הסמליות הרבה במפעלי הדגל מייצרת ייחודיות תנועתית אל מול תנועות הנוער האחרות ואל מול החברה. אם נחזור לניצוץ בעיניים של רכזי המפעלים, אותו תיארו בתחילת פרק זה, ניתן לומר כי בתיאוריהם ניכרת האמונה כי מפעל הדגל התנועתי הוא דבר ייחודי אשר אינו מתקיים בצורה דומה בתנועות האחרות, לא בעוצמותיו הערכיות־רוחניות ולא בהיקפו. החוויה הרגשית סביב מפעל זה היא כה חזקה עד כי קשה להאמין שחוויה דומה מתנהלת במקומות אחרים. הסמליות במפעלים אלה היא זו שיוצרת את הקו הדמיוני המפריד בין 'אנחנו' ל'הם', בין המסגרת התנועתית לבין כל מה שמחוצה לה, והיא זו היוצרת את הייחודיות של כל מפעל דגל בכל תנועה.

מפעלי הדגל מהווים חלק חשוב ומהותי מפעולותיהן של תנועות הנוער, ובהם משתקפת בצורה הבולטת ביותר ההווה התנועתית. נדרש מחקר בפני עצמו על מנת שנבין לעומק את המציאות והחוויה המתקיימת במפעלים אלה. את זה מחזקים דבריהם של מספר רכזי מפעלים: "זו חוויה שאי אפשר להבין – עד שנמצאים שם".

ב. אתגרי הטיול התנועותי

תנועות הנוער מתמודדות כיום עם מספר אתגרים בהקשר לטיולים. בחלק זה נציג שלושה נושאים העולים מכלל המידע שנאסף במחקר. נושאים אלה נובעים מן המאפיינים הייחודיים של טיולים בתנועות הנוער וראויים לדיון ולמחשבה של בעלי התפקידים בתנועות. האחר, מידת העצמאות והייחוד של טיולי תנועות הנוער, השני, טיבה של ההדרכה בטיול – בין מקצוענות לבין הדרכה עצמית של הנוער, והשלישי, הפער הגדל עם השנים בין שגרת החיים בעולם המודרני לבין חיי השטח שמאפיינים את הטיולים.

1. חופש וספונטניות, אל מול התמסדות הטיולים

והקשר עם משרד החינוך

החל משנת 1942 כפופים הטיולים של תנועות הנוער להנחיות הבטיחות והביטחון של מערכת החינוך הפורמלית. כפיפות זאת הונהגה לאחר האסון בטיול השומר הצעיר בעין גדי, בו נהרגו שמונה מטיילים בפיצוץ רימון. תחילה הייתה "ועדת טיולים" של מחלקת הנוער בסוכנות היהודית, ומאז 1948 הנושא באחריות יחידות שונות במשרד החינוך. בין השאר: חוזרי המנכ"ל בנושא טיולים במערכת החינוך; מועצה לענייני תנועות הנוער, שהוקמה בשנת 1960; מנהלת הטיולים, שהוקמה בשנת 1997, ולבסוף: אמנת תנועות הנוער בשנת 2006, בין משרד החינוך, השלטון המקומי ומועצת תנועות הנוער, שהגדירה את יחסי הגומלין בין גופים אלו.

נושא הפיקוח והבקרה, בדגש על היבטי ביטחון ובטיחות בטיולים, קיבל משנה תוקף והתייחסות רצינית ומחייבת בשני העשורים האחרונים כתוצאה מהפקת לקחים ממספר אסונות שהתרחשו בטיולים חינוכיים. בין אלה: אסון נהריים בשנת 1997, בו נרצחו שבע תלמידות מבית ספר בבית שמש באי השלום בנהריים במהלך טיול שנתי; בתנועת הנוער העובד והלומד אירעו אירועים

בטיחותיים ונקבעו כללי בטיחות מחמירים שמחייבים כל מפעל תנועתי; בעקבות אירוע בטיחות בתנועת הצופים הוקמה ועדת חקירה על ידי הנהגת התנועה. הוועדה כללה אנשי מקצוע ובראשה רב־אלוף במילואים אמנון ליפקין שחק, והמלצותיה כללו הנחיות למיפוי סיכונים, נהלים לציוד קשר ורפואה בטיול וכן כללי התנהגות במצבי סיכון.

האירועים הבטיחותיים שקרו בטיולים במהלך השנים הביאו להבנת האחריות העצומה המוטלת על תנועות הנוער בכל הקשור לשמירה על חיי אדם. כיום פועלות כל תנועות הנוער על פי אמות המידה של חוזר המנכ"ל ונוהל תיאום טיולים המונהג על ידי מנהלת הטיולים של משרד החינוך.

התמסדות הטיולים השפיעה על מערכת היחסים בין משרד החינוך לתנועות הנוער, כאשר היחסים מוגדרים על ידי רכזי המפעלים כיחסים הדדיים. בתנועות הנוער מבינים את ההיגיון העומד מאחורי כלל ההוראות בחוזר המנכ"ל, ומבצעים את ההנחיות בצורה המקצועית והקפדנית ביותר. חברי הנהלות התנועות ורכזי המפעלים הפכו למעין מומחים לעניין בטיחות בטיולי מערכת החינוך והדבר בא לידי ביטוי כאשר הם משמשים כמנהלי בטיחות במוסדות חינוך. השיח בין תנועות הנוער למנהלי הבטיחות במשרד החינוך הוא שיח המאופיין גם כשיח מקצועי בין קולגות, ולא רק כשיח של יחסי מרות שמטרתם פיקוח ובקרה.

מהדברים עולה עוד כי ההכרה במשרד החינוך כגוף מפקח והמחויבות לחוזר המנכ"ל משרתת את תנועות הנוער בתדמיתן המקצועית והארגונית, בעיקר מול ההורים. העבודה על פי נהלי חוזר המנכ"ל שינתה את התדמית של תנועות הנוער ומסייעת להן בהוצאת החניכים לטיול: "חוזר מנכ"ל זה כמו מילת קסם... אני אומר להורים שיש לי את משרד החינוך והחוזר שמנחים אותי זה מרגיע אותם... יש לי מסגרת ואנחנו לא יכולים לעשות מה שאנחנו רוצים" (מתוך שיח רכזי מפעלים).

התמסדות הטיולים והקשר עם משרד החינוך אל מול שמירה על אופיים הבלתי פורמלי והספונטני של הטיולים – זהו אחד האתגרים העומדים בפני תנועות הנוער בהקשר לנושא הטיולים. השפעה אחת בעניין זה היא צמצום האפשרות לטיול ספונטני. העובדה כי כל הוצאת טיול דורשת אישורים ותיאומים הביאה למצב שבכל התנועות, באופן גורף, מתקיימים מעט מאוד טיולים ביוזמות מקומיות, קבוצתיות או סניפיות. לדברי רכזי המפעלים, בשל ההיבטים המנהלתיים הכרוכים בכך קבוצה או סניף מתקשים מאוד לצאת לטיול באופן עצמאי. במקומות המעטים בהם מתקיימים טיולים ברמה הסניפית יהיו אלה בדרך כלל טיולים לשכבה הבוגרת, המתקיימים בסוף שנת הפעילות. טיולים אחרים ברמה הסניפית יתקיימו במקביל למספר סניפים, באופן מאורגן ולא ספונטני. בכך נפגם במידת מה תפקידו של הטיול ככלי חינוכי שניתן להפעילו בכל מקום ומועד, על פי צורך של החניכים והקבוצות. השפעה נוספת של ההתמסדות המבנית והארגונית של הטיול היא על תפקידו של המדריך. כשהטיולים מתוכננים ומוכנים עד הפרט האחרון מצטמצמת אפשרות הבחירה של המדריך בתוך הטיול, ואפשרות הגמישות שלו וההתייחסות לצרכים משתנים קטנה.

עם זאת ראוי לציין, שעל אף ההתמסדות הטיולים והיותם בעלי מבנה פורמלי ניכר מדברי רכזי המפעלים כי הטיולים עדיין משמשים כר נרחב להזדמנויות חינוכיות. זאת בין היתר בשל היותם מסגרת שונה לחניכים מבחינת תנאי המחיה, בשל החוויות והאתגרים שהטיול מזמן ובשל זמן השהייה הממושך עם החברים לקבוצה ועם המדריך. מאפייניו של הטיול משאירים אותו במידה רבה בלתי פורמלי ומאפשרים למדריך להצעיד את קבוצתו לעבר מטרות אישיות, חברתיות ותנועתיות.

2. הדרכה בטיול – חברתי מול מקצועי

כפי שמצאנו במחקר, תנועות הנוער מייחסות לטיולים משמעות רבה ומשקיעות אמצעים רבים בתכנון הטיולים ובביצועם. האחריות ליישום מטרות הטיול מוטלת ברובה על כתפיהם של מדריכי הקבוצות, המובילים את החניכים ונמצאים איתם לאורך כל שעות הטיול.

במהלך המחקר עלו מספר שאלות הנוגעות להגדרת תפקידו של המדריך בטיול, עד כמה הוא מודע לתפקידו ועד כמה הוא מוכשר להדרכה בטיול. מחקר זה התמקד בתפיסת התנועות את הטיולים ולא עסק בחקר המדריכים, בתפיסת התפקיד שלהם את עצמם או בתצפיות על תפקודם. המידע שאספנו בהקשר לתפקיד המדריך בטיול מוצג מזווית הראייה התנועתית, המשקפת את כוונות התנועה ולא בהכרח את המצב כפי שמשקף או מיושם הלכה למעשה על ידי המדריך.

ההדרכה באה לשרת את מטרות הטיול: חיזוק הפרט, גיבוש הקבוצה, חיבור למסגרת התנועתית וחינוך לידיעת הארץ ולאהבת הארץ. בכל התנועות נחלקת ההדרכה בטיול לשני תחומים מרכזיים: הדרכת תוכן, העוסקת בתכני ידיעת הארץ, והדרכה חברתית, העוסקת בפעילויות חברתיות שמטרתן חיזוק הקשר בין החניך לקבוצה. מטרות אלה, זו לצד זו, יוצרות מתח בין הדרכה מקצועית וממוסדת לבין הדרכה חברתית, גמישה ובלתי אמצעית.

היותם של המדריכים עצמם בני נוער מאפשר להם דווקא להתמקד בתחום החברתי, בקשר הבלתי אמצעי, האישי והחברתי בינם לבין החניכים. נדמה כי התנועות מבינות כי מדריך הקבוצה מוכשר להדרכה בהקשר למעגלי הפרט, הקבוצה והתנועה, אך אינו מוכשר דיו להובלת הטיול או להדרכה מקצועית בתכני ידיעת הארץ. מדברי רכזי המפעלים (ראו בפרק רב־שיח) ניכר כי קיימת הכרה בכך שהמדריכים אינם מדריכים מקצועיים לידיעת הארץ, והם לא אמורים לשמש ככאלה.

לעניין הובלת הטיול וההדרכה המקצועית בו מוצאות התנועות מספר פתרונות ודרכי פעולה. האחת היא שיטת ההליכה בטורים. במרבית התנועות לא משמשים המדריכים כמובילי הטיול. הטיולים מובלים על ידי ראשי טורים, בדרך כלל בעלי תפקידים בוגרים מהתנועה. המדריכים נדרשים לדעת את תוואי המסלול, אך לא מוטלת עליהם האחריות להובלה וההיכרות שלהם עם המסלול היא לרוב בסיסית. יוצאת דופן בעניין זה היא תנועת המחנות העולים, הכוללת את הובלת הטיול כחלק מתפקיד המדריך ולשם כך מכשירה אותו להיכרות מעמיקה עם המסלול.

דרך התמודדות שנייה היא הכשרה ממוקדת, בטיולי הכנה, לתכני ידיעת הארץ על ידי מדריכים מוסמכים על ידי משרד החינוך (בעלי תעודת תו תקן או מורי דרך). בטיולי ההכנה עוברים המדריכים הכנה מקצועית הכוללת תכנים של גיאולוגיה וגיאוגרפיה, היסטוריה, חי וצומח בהתאם לתוואי השטח והמסלול. ברוב התנועות מקבלים המדריכים בטיולי ההכנה חוברות טיול שנכתבות על ידי מחלקת ההדרכה של התנועה, הכוללות סקירת תכני ידיעת הארץ. בחלק מהתנועות אף נדרשים המדריכים לבצע תחקיר ולמידה עצמאית נוספת על תכנים אלו וכתיבת חוברת הדרכה לטיול כתוספת לחוברת שקיבלו מהתנועה.

דרך התמודדות נוספת, המקובלת בחלק קטן מהתנועות, היא הדרכה בתחנות לאורך המסלול. תחנות הדרכה אלה מאוישות על ידי בעלי תפקידים שנבחרו לצורך זה (פרויקטורים) או על ידי מדריכים מוסמכים על ידי משרד החינוך. הקבוצות עוברות בתחנות ההדרכה במהלך המסלול, ושם שומעים החניכים הסברים בידיעת הארץ. תפקיד מדריך הקבוצה בטיול מסוג זה הוא רק בהיבט החברתי, והוא מעביר פעילויות חברתיות שונות בין תחנות ההדרכה.

שאלת ההדרכה בטיול היא שאלה רחבה ומעניינת וניכר כי במסגרת תהליכי ההתמקצעות והשיפור המתמיד בתפקוד התנועות, ובתחום

ההדרכה בפרט, משקיעות תנועות הנוער מחשבה ומאמץ רב בנושא זה. נראה כי נדרשת עוד חשיבה פנים־תנועתית ובין־תנועתית על ההלימה בין מטרות הטיול לבין מבנה ההדרכה ועל המתח בין הדרכה מקצועית לבין הדרכת נוער גמישה, אוטונומית ובלתי אמצעית, העונה על הצרכים האישיים והחברתיים של החניכים.

3. חוויית הטיול בטבע אל מול סגנון החיים המודרני
אתגר נוסף העומד בפני תנועות הנוער בהקשר לטיולים, כפי שמשתקף במחקר זה, הוא הפער ההולך וגדל בין השגרה היומיומית של החניכים ודפוסי הנוחות של חייהם לבין תנאי הטיול ודרישותיו.

בשנת 2003 פורסם דוח הוועדה לבדיקת מאפייני תנועות הנוער, ועדה בראשות אירית ברוק, ובו נכתב כי "דפוסי הפעילות של תנועות הנוער משקפים את ההווי של החברה הישראלית, את תכניה, את ערכיה המרכזיים ואת אלה של קבוצות וזרמים שונים בה". בהיות תנועות הנוער חלק משמעותי מהמפה החינוכית חברתית במדינת ישראל הן נתונות להשפעתן של מגמות חברתיות, מקומיות ואף גלובליות, ואלה משתקפות בהווייה התנועתית ובהתנהגות החברים בתנועה. לפי כהנא (נעורים והקוד הבלתי פורמלי, מוסד ביאליק, 2007) השתנות התנועות מושפעת מהשתנותה של החברה הישראלית מבחינה כלכלית וחברתית. השתנות החברה הישראלית מתוארת בספרם של תמר ועוז אלמוג (דור ה-Y כאילו אין מחר, מודן, 2016). בין מגמות ההשפעה הם מציניים שיפור טכנולוגי, שינוי דפוסי התקשורת בין אנשים כגון שימוש אינטנסיבי במכשירי טלפון, מעורבות ההורים בחיי הילדים, תנאי המחיה של האוכלוסייה, מגמות אידיאולוגיות כגון עלייה של ערך האינדיבידואליזם אל מול קולקטיביזם וסולידריות חברתית ועוד.

בהתאם למגמות אלה ברור כי הפער בין הנוחות של חיי השגרה של החניך לתנאים להם הוא נדרש בטיול הולך וגדל, דבר המצריך

מתנועות הנוער היערכות שונה ברמת תכנון הטיול. כך בעניין תנאי הלינה בטיול, בישול המזון, תנאי השירותים והמקלחת ואורך מסלולי ההליכה. רכזי המפעלים מעידים כי דרישות החניכים לתנאים בטיול מתרבות ומשקלו של רכיב זה הופך לשיקול משמעותי בתכנון הטיול, לעתים על חשבון המטרות החינוכיות.

למתח זה מצטרפת סוגיית המושכנים (אטרקציות) ודרישות החניכים לגירויים גבוהים במהלך הטיול. מצאנו כי במרבית התנועות יש התנגדות לקיים פעילויות חיצוניות הכוללות תוספת תשלום, כגון רכיבת אופניים, קיאקים או סנפלינג. הסיבה העיקרית להתנגדות לפעילות מסוג זה היא התפיסה החינוכית כי פעילות כזו מחלישה את כוחו ואחריותו של המדריך, ובכך פוגמת במידה רבה בהשגת מטרות הטיול. תנועת הנוער העובד והלומד אף ערכה מחקר פנימי בהקשר לסוגיה זו ובדקה האם מפעל בו מתקיימת פעילות אטרקציה הוא מפעל בו אחוזי ההרשמה גבוהים יותר. ממצאי הבדיקה העלו כי פעילות מסוג זה לא תגדיל את מספר החניכים שיגיעו לטיול. התפיסה החינוכית בתנועות היא שפעילויות פנים תנועתיות בעלות מוטיב אתגרי או מושך הן בעלות ערכים של הנאה, אתגר ומשמעות חינוכית ומצליחות ליצור מוטיבציה לא פחותה מזו הנוצרת מפעילות אטרקציה חיצונית. כביטוי לתפיסה זו מנסות תנועות הנוער לקיים במסגרת הטיולים פעילויות המעצימות את מקומם של המדריך והחניך ובכך מהוות אתגר ומוטיבציה להשתתפות, למשל: ניווט, טיולי אתגר, תחרויות, תוכן ייחודי או הפעלה ייחודית. דוגמאות להפעלות מסוג זה הן הרפסודיה בתנועת האיחוד החקלאי, טיולי ים אל ים או טיולי אטגר (טיולי שכבה ט', ולכן נקראים אטגר ולא אתגר) בתנועת הצופים, טיולי ניווט בתנועת הנוער הלאומי, מחנה קופים או מחנה העפלה בתנועת הנוער העובד והלומד ועוד.

בבחינת האתגרים שהוצגו ניכר כי תנועות הנוער כולן משקיעות

משאבים רבים על מנת לשמר את הטיול ככלי חינוכי מרכזי בהווייתן, נקי ככל האפשר מהשפעות חיצוניות, בעל אופי ייחודי המבטא את המסורת התנועתית ואת ערכי התנועה. טיול אשר מאפשר קיומה של חוויה חינוכית בלתי פורמלית, משמעותית ומעצימה לחניכים ולמדריכים ברמה האישית, הקבוצתית, התנועתית והלאומית.